

II. Орта мәктәбдә әдәбијат тәдриси

АББАС СӘҺҺӘТИН АНАДАН ОЛМАСЫНЫН
100 ИЛЛИЈИ

ШАИР—ВӘТӘНДАШ

Заһид ӘКВӘРОВ
филологи елмләр намизәди

XX әср Азәрбајчан поезијасынын көркәмли нумажәләриндән бири олан Аббас Сәһһәтлә (1874—1918) кәнч нәсрәтрафлы сурәтдә орта мәктәбин IX синфиндә таныш олған һәмсин синфин «Әдәбијат»* дәрслијиндә «XX әср Азәрбајжан әдәбијатында романтизм» башлығы алтында верилмиш кәсәл малда М. һади, һ. Чавид, А. Шаиглә бирликдә А. Сәһһәтлә һағында да данышылыр. IX синифдә әдәбијатдан дәрс дәрәһәт мүүәллимләр шакирдләрә шаирин «Өзләрини севәнләрә һәһәтлә» ше'ри, «Шаир, ше'р пәриси вә шәһәрли», «Әһмәдин гејрәтлә» поемалары вә башга әсәрләри барәсиндә мә'лумат верилмиш. Һәмсин ше'р вә поемалар кәнчләрдә өз гүввәсинә, сәһһәтлә инанмаг, вәтәнә, халга мәнәһбәт, маарифә, елмә рәғбәт, һағын сызлығы, зүлмә вә зоракылығыга нифрәт һиссләрини күчләндирәт. Бу мөгсәдлә әдәбијат мүүәллимләринә көмәк мөгсәди һағын биз Сәһһәтин ичтимаи фәалијјәти вә әдәби-јарадычылығынын ән үмдә чәһәтләринин тәһлилини вермәјә чалышачағы.

А. Сәһһәт XX әср Азәрбајчан әдәбијатында өз ше'рләри, бәдии тәрчүмәләри вә әдәбијатшүнаслыга аид мөгсәдләри илә мүнһүм јер тутур. Габагчыл рус шаирләринин нәһәт ән әнәләринин ше'римиздә јайылмасы онун ады илә даһа чәһәтлә бағлыдыр. Әсримиздәки Азәрбајчан ше'ринә мәзмун вә формалары јенилији кәтирмәкдә, онун јени инкишаф мәрһәләсинә әһәтлә јүксәлдилмәсиндә шаирин мүнһүм хидмәти олмушдур. Әдәбијат

* Ф. Гасымзаде, М. Ч. Чоферов. Әдәбијат (9-синиф үчүн), Бақы, 1973-чү ил.

јарадычылығынын үмуми истигамәти е'тибарилә романтизмә мәнсуб олан Сәһһәт реалист әсәрләр дә јаратмышдыр. Төврүндәки ше'рин зәиф чәһәтләрини нәзәри чәһәтдән дүзгүн көрүб көһнә ше'рә, хүсусән гәзәлханлыг вә мәдһијјәчилик гаршы чыхан шаир, көркәмли рус јазычыларынын әсәрләриндән тәрчүмәләр етмәклә, јени руһлу ше'рләр јарадыр.

Сәһһәт хошбәхт кәләчәји елм вә маарифдә, халгын мәдәни сәвијјәчә инкишаф етмәсиндә көрүрдү. О, кәнч нәслин маариф очагларына чәлб едилиб тәрбијә олунмасына хүсуси әһәмијјәт верирди. Педагожи фәалијјәти илә әлағәдар олараг дәрсликләр јазан Сәһһәт марағлы мүнһазирәләрлә дә чыхыш едирди. Јазычы 1905-чи ил ингилабындан сонра башланмыш сийаси-ичтимаи һадисәләрә фәал мүнәсибәт бәсләјирди. О, «Мүсәлман тәләбәләринин фәалијјәти» (1917) адлы мөгсәдәсиндә ингилаби һәрәкәтә гошулан кәнчләри алгышлајыр.

Сәһһәтдән бизә зәнкин әдәби ирс галмышдыр. Јазычынын «Мәғриб күнәшләри» (1912), «Сыныг саз» (1912), «Јохуллаг ејиб дәјил» (1912), «Нефт фантаны» (1912), «Чәһәт сәмәрәси јахуд бир јетимин хошбәхтлији» (1914) адлы китабларында ше'р, драм вә тәрчүмәләри дәрч едилмишдир. О, мүүәллим М. Маһмудбәјовла бирликдә «Јени мәктәб» адлы дәрслик дә јазмышдыр. Әдәбијатшүнаслығымызын инкишафында мүнһүм хидмәти олан Сәһһәтин «Тәзә ше'р нечә олмалыдыр?» (1905), «Сабир» (1911), «Сабирин тәрчүмәји-һағы» (1912) әсәрләри вә «Мәғриб күнәшләри»нә мүүгәддәмәси (1912) өз орижинал елми хүсусијјәтләри илә диггәти чәлб едирди. Филологи елмләр доктору, Сәһһәтшүнас Камал Талыбәдә «XX әср Азәрбајчан тәңгиди» адлы монографијасында Сәһһәтин тәңгид-әдәбијатшүнаслыг саһәсиндәки фәалијјәтиндән бәһс едәркән јазыр: «Шаир (јә'ни Аббас Сәһһәт — Ә.) мүасирләринә сүбүт етмәјә чалышырды ки, мүасир ше'ри һәгиги инкишаф-јолуна салмаг үчүн сүн'и тәсвирләрән, «Инсан үчүн мә'рифәт вә ибрәт һүсулә кәтирмәјән» әдәбијатдан узағлашмаг, јени тәләбләрә чаваб верән ичтимаи мөзмунлу ше'р уғрунда чалышмаг лазымдыр».

Буржуа-мүлкәдар чәмијјәтинин хор бахдыгы сәнәткар алныз социалист ингилабындан сонра өз һәгиги гијмәтини чалымыш, әсәрләри дәнә-дәнә чап едилмишдир. Совет һакимијјәти илләриндә А. Сәһһәтин «Әсәрләри» (1935), «Мүнтәхабалары» (1928 вә 1945), «Сечилмиш ше'рләри» (1933), «Сечилмиш әсәрләри» (1950) вә с. китаблары чапдан чыхмыш, јарады-

чылыгына айд чохлу мөгалә, елми әсәр, монографија жазмышдыр.

Әдәби фәалијәтә кечән әсрин сонларындан башлап Сәһһәтин илк әсәрләри әсасән гәзәлләрдән ибарәт олмушдыр. Шаирин јарадычылыгынын биринчи дөврү зиддијјәтләр О, бу заман мүәјјән гәдәр буржуа идејалары (панислам динчилик) тәсири алтына дүшсә дә, халгын милли азадлыг мөвзусунда ше'рләр јазыб, онун тәрәггиси јолунда чалышса, 1905-чи ил ингилабынын тәсири алтында чар һөкүмәтти јерли буржуазиянын икиүзлү сijasәти илә таныш олуб, замәткеш халгы учурума апаран иртичанын ағырлыгыны дугча, демократик мөвзулара мүрачиәт едәрәк, буржуазия, руһанилијә нифрәт јағдырыр. Феодал-патриархал һәјәттын әсас мүдафиәчиси олан руһаниләр, јени чәмијјәт, әбијјат һисси илә чошан шаирин әсәрләриндә тәнгид һәләфинә чеврилирләр. «Мүсәлман үрәфалары» адлы ше'риндә о, милли мөдәнијјәти боған, өз халгыны, дилини бәјәнмәк буржуа-мүлкәдар мүнәввәрләрини ифша едиб, зијалылар алимләри, јазычылары халга хидмәт етмәјә чағырыр.

Сәһһәт халгы севән вә онун азадлыгы уғрунда чалышан јазычылары чох мүсбәт гијмәтләндирирди. Тәсадүфи дејил о, бөјүк халг шаири Сабирин досту иди. Сабирин өлүмү һәләтә насибәти илә јаздыгы ше'рдә она јүксәк гијмәт верәрәк дејирди:

Сабир, еј ән севимли шаиримиз,
Мәгтәдир, дузлу-сөзлү шаиримиз...
Јох, јох, әсла сән өлмәдин, дирисән,
Ән бөјүк гәһрәманларын бирисән.

Чар иртичанын шиддәтләnmәси, верилән вәдләрин бош чыхмасы јазычыда мөвчуд гурулуша, буржуазияја гаршын кин вә гәзәби артырырды.

Бу заман ону ингилаби һәрәката гошулан әһмәдләр («Әһмәдин гејрәти»), азадлыг уғрунда вурушан ингилабчыларын («Хәбәрдар вә ја зиндан гаровулу») тәлеји дүшүнә рүр.

Шаирин сijasи чәһәтдән кетдикчә буллурлашан јарадычылыгы империалист мүһарибәси илләриндә јени сәһһәтлә јә дашыјыр. «Шаир, ше'р пәриси вә шәһәрли»нин гәһрәман олан шаир ики јол ајрычындадыр; ше'р пәриси ону романтик кәјләр аләминә чәкмәк истәјир. Шәһәрли кәнч исә реал а

мә—мүбаризәјә, вәтәнә, халга хидмәт етмәјә чағырыр. Дүшмәнин ишкәнчәләриндән гуртулмаг истәјән шаир әввәлчә ше'р пәрисинин тәклифини гәбул едир. Аз сонра о, ше'р пәрисини јанында көрмүр. Шаир инди реал һәјәтда галмышдыр. Бу һәјәтын нүмајәндәси шәһәрли кәнч ону бәдбинлијәнә көрә данлајыб, дејир ки, вәтәнин, милләтин ағыр һалында шаир олан кәс мүбаризәдән чәкилмәз. Ана вәтән пәришан олдуғда өвлад онун дәрдинә галмалыдыр. Шаир чаваб верир ки, о, милләтин вә вәтәнин һалындан хәбәрсиз дејилдир; чох шеј демәк истәјир, лакин гојмурлар, гәләм азад дејилдир:

Вәтәнә, милләтә санма дејиләм дилдәдә,
Јазмаг олмаз фәгәт олмазса гәләм азадә.
Чох һәгигәт мәнә тәлгин еләјир вичданым,
Јохдур ондан бирини сөјләмәјә имканым.

Мөвчуд чәмијјәт шаири нә вәзијјәтә салдыгы ше'рдә ајырын көрүнүр. Мүһарибә, истәк вә арзуларына наил олмајан, азычыны чыхылмаз вәзијјәтә салса да о, үмидини кәсмир: «Истигбал бизимдир» ше'риндә дејир:

Гардашым, јолдашым, әзиз јарым,
Еј гәмү мөһнәтә кирифтарым...
Инан әлбәттә, бир заман олачаг,
Әһли-ешг онда камиран олачаг.

Кәләчәјә парлаг нәзәрләрлә бахан шаир, хәјал бәсләдији чәмијјәтин үмуми чизкиләрини тәсвир етдикдән сонра дејир:

Гардашым, санма бу үмиди хәјал,
Кәләчәкдир о шанлы истигбал.

Сәһһәт драматуркија илә марагланмыш, онунла да мәшһүр олмушдур. Әсасән ушаглар үчүн јаздыгы драмлар вахылы илә мәктәб сәһнәләриндә ојнанылмыш вә шакирдләрдә бөјүк мараг ојатмышдыр. Јазычы «Нефт фантаны», «Чәһәт сәмәрәси јахуд бир јетимин хошбәхтлији», «Јохсуллуғ иб дејил» вә «Тағы вә Нағы» адлы драм әсәрләринин мүһарибидир. «Нефт фантаны» пјесиндә кечмиш Балаханы-ақы нефт мөдәнләриндә ишләјән фәһләләрин ағыр һәјәтандан бәһс едилир. Мәктәб һәјәтиндән алынмыш «Чәһәләт сәмәрәси»ндә јазычы ушагларда елмә, маарифә һәвәс доғур-

маға чалышыр. Чар дөврүндәки ганун-гајдалары ифша
«Тағы вә Нағы» әсәриндә әрәб әлифбасынын төрәтдији
баһисәләрдән дә бәһс едилир. Мәшһур рус драматургу
Островскидән игтибас нәтичәсиндә јазылмыш «Јохсуллуғ
дејил» пјесиндә мөвчуд чәмијјәттә пулун төрәтдији рәза
ләрдән бәһс едилир. Јазычы «јохсуллуғ ки, ејиб дејил!»
ләри илә әсәринә јекун вурур.

Сәһһәт ушағ әдәбијјаты саһәсиндә дә фәалијјәт кәст
миш, бир чох ше'р, тәмсил, һәтта драм әсәри јазмышды
Ше'рләр («Тәнбәл», «Гушлар» вә с.) олдуғча садә вә уш
руһуна ујғундур. Онларын әксәријјәти бу күн белә мәктәб
римиздә тәдрис олунар.

Тәмсилләрдә шаирин дөврүндәки мәктәб тәрбијәси
барышмадығы нәзәрә чарпыр. «Бир мәктәбдә имтаһан» а
ше'риндә көһнә мәктәбләрдә ушағлары сыхмағ, сәрбәст
шүнмәјә гојмамағ кими, инзибати һаллар тәнгид олунар.

Сәһһәтин ушағлар үчүн јаздығы ше'рләрдә ата-анала
мәһәббәт, мәктәбә рәғбәт, тәбиәтин сирләри илә таныш
чалышганлығ, вәтәни, халғы севмәк кими тәрбијә мәсәлә
ри әһәтә едилмишдир. Бу ше'рләр алашма етибарилә
мәктәбјашлы, һәм дә мәктәбәгәдәр јашлы ушағлар үчүн
Онлар үслуб, дил, шәжил, һәчм чәһәтдән дә бу нәслин сә
јәсинә ујғундур. Ше'рләр Сәһһәтин бачарығлы бир ушағ
зычысы олдуғуну көстәрир.

А. Сәһһәт јарадычылығында мүһүм јер тутан саһә
дән бири дә бәди тәрчүмәдир. О, рус, Авропа, фарс, кү
ермәни вә башга халғларын шаирләриндән тәрчүмәлә
мишдир. Јазычы, дөврүндән наразы галыб, халғ, вәтән ү
азадлығ ахтаран шаирләрин әсәрләриндән өз руһуна уј
парчалары сечмишдир. Тәрчүмәләр бу күн дә өз бәди д
рини итирмәмишдир. Сәһһәт, Пушкин, Лермонтов, Мүс
Надсон, Қалтсов, Смирнов, Никитин, Державин, Крыл
Толстој, Сатурјан, Кете кими јазычыларын әсәрләрини А
бајчан дилиндә сәсләндирмишдир. Шаирин тәрчүмә саһә
дә башладығы нәчиб иш Азәрбајчанда Совет һакимийјәти
рулдугдан сонра даһа да инкишаф етдирилмишдир.

VIII—X СИНИФЛӘРДӘ ӘДӘБИЈАТ НӘЗӘРИЈЈӘСИНӘ ДАИР БИЛИКЛӘРИН ҮМУМИЛӘШДИРИЛМӘСИ

Шәмистан МИКАЈЫЛОВ,
Азәрбајчан ЕТПИ-нин баш елми ишчиси, педагожи
елмләр намизәди.

IV синифдән башлајарағ, әдәбијат нәзәријјәсиндән вери
ән мә'луматын, өјрәдилән биликләрин јухары синифләрдә
мумиләшдирилмәси олдуғча мүһүм мәсәләдир. Бәди әсәр
әрин тәдриси просесиндә эпизодик шәкилдә изаһ олунар
әзәри биликләр бир-бири илә әлағәләндирилмәли, группаш
ырилмәли, системә салынмәли вә шакирдләрин һафизәсиндә
әдәбијат нәзәријјәсинин һәр һансы бир бөлмәси кими форма
шдырилмәлидир. Узун илләрдән бәри мәктәбләрдә апары
ан мүшаһидәләр көстәрир ки, бу вә ја башга синифдә әдә
бијат нәзәријјәси мәсәләләри һағгында верилән мә'лумат
мумиләшдирилиб системә салынмадығда, шакирдләрдә онун
әлағәдар ајдын тәсәввүр јарадылмадығда, јахуд мөһкәм
әндирилмәдикдә бәди әсәрин дәрк олунамасына көмәк едән
әлијә чеврилмир, ја тез унудулур, ја да лазым олдуғда ша
ирд алдығы һәмин мә'луматдан истифадә едә билмир. Мә
дән, ајры-ајры синифләрдә мәчазын бу вә ја башга нөвү
V синифдә епитет, V синифдә тәшбех, башга бир синифдә
тиарә, јахуд мүбалиғә вә с.) һағгында өтәри данышылып,
к мә'лумат верилир. Әкәр һәмин мә'лумат кетдикчә бир
ри илә әлағәләндирилмирсә, бунлар бир систем (мәчазлар
стеми) һалында бәди әсәрин чаныны-ғаныны тәшкил ет
и нәзәрә ајдын чатдырылмырса, шакирдләр «бәди дил»
лајышыны кифајәт дәрәжәдә дәриндән баша дүшә билмәз
р.